

De weg naar onvrijheid

door Dave van Ooijen¹

Na val van de Berlijnse Muur in 1989 en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1991 leek aan de geschiedenis definitief een einde te zijn gekomen. Over de gehele linie werd er vanuit gegaan dat het communisme was verslagen en dat we naar een Europa zouden gaan dat democratischer, rechtvaardiger en welvarender zou zijn. De Amerikaanse politicoloog Fuyukama was de eerste die deze mogelijke ontwikkeling beschreef. In zijn essay 'Het einde van de geschiedenis?' (1989), later gevolgd door zijn invloedrijke boek 'Het einde van de geschiedenis en de laatste mens', schreef Fuyukama dat het zeer aannemelijk is dat het aantal democratieën toeneemt en dat deze zich gaan beroepen op een markt die of kapitalistisch of sociaal-democratisch is. Met de komst van Vladimir Poetin is Rusland daarentegen een volledig andere kant op gegaan. Rusland ging niet de weg op van het westen en de representatieve democratie, maar sloeg de weg in van het autoritarisme. In *'De weg naar onvrijheid'* onderzoekt Snyder de bedreigingen die Rusland sinds de komst van Poetin voor de westerse manier van leven heeft en analyseert hij de oorzaken hiervan. In het boek laat Snyder een zo goed als onbekende stuk van de geschiedenis van Rusland en het denken van Poetin zien. Het denken van Poetin en de geschiedenis van Rusland verklaart veel van wat we de laatste decennia in Europa en Amerika zien. *'De weg naar onvrijheid'* is een uitermate urgent en belangwekkend boek om de huidige toestand van de wereld te begrijpen. Voor velen zal het boek de ogen openen over wat er daadwerkelijk op het spel staat.

Fascistisch filosoof

Om het Rusland van vandaag te kunnen begrijpen moeten we volgens Snyder als eerste het denken van Vladimir Poetin zien te doorgronden. Poetin is al 20 jaar aan de macht. Eerst als premier (1999-2000), daarna als president (1999-2008), vervolgens weer als premier (2008-2012) en nu opnieuw als president (vanaf 2012). De ideeën van Poetin zijn voor een belangrijk deel terug te herleiden op het werk van Ivan Iljin, een Russische fascistisch filosoof uit de jaren dertig. Een belangrijke fundament in het denken van Iljin is dat het immoreel is om feiten in hun historische context te begrijpen. Het enige goede in het heelal was Gods totaliteit voor de schepping, aldus Iljin. Iljin, lid van een adellijke familie en geboren in 1883, werd na de bolsjewistische revolutie van 1917 contrarevolutionair en stichter van een christelijk fascisme dat zich ten doel stelde het bolsjewisme te verdrijven. Sinds de Sovjet-Unie door Rusland is opgevolgd functioneren de geschriften van Ivan Iljin als gids voor Russische leiders. Vanaf 1990 begon opnieuw zijn essaybundel *'Onze taken'* in een nieuwe Russische uitgave te circuleren. In 2005 regelde Poetin een herbegraving in

---

¹ Dave van Ooijen studeerde tussen 1979 en 1985 sociologie en politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Van 1979 tot 2014 was hij werkzaam bij Vereniging Milieudefensie, de gemeente Amsterdam, Nicis Institute en Platform31. Tussen 2014 en 2018 was hij raadslid/fractievoorzitter voor de PvdA in de gemeente Castricum. Sinds 2017 is hij strategisch adviseur bij de gemeente Den Haag. Zijn blogs en artikelen verschijnen onder meer op zijn website: www.davevanooijen.nl.

Moskou van Iljin die in 1954 in Zwitserland was overleden. Verder zorgde Poetin er ook voor dat Iljins archief dat op Michigan State University terecht was gekomen in 2006 naar Rusland werd teruggehaald. Vanaf die periode citeerde Poetin Iljin ook in zijn jaarlijkse presidentiële toespraken. In de jaren 2010 beriep Poetin zich op Iljins autoriteit om uit te leggen waarom Rusland de Europese Unie moest ondermijnen en Oekraïne binnen moest vallen. Maar daar bleef het niet bij. Begin 2014 ontvingen al Russische ambtenaren een verzameling van Iljin politieke publicaties. En in 2017 zond de Russische televisie ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de Russische Revolutie een film uit die Iljin als een moreel kompas voor Rusland afschilderde.

Onvermijdelijkheidsdenken

Geen enkele denker uit de twintigste eeuw is volgens Snyder in de eenentwintigste eeuw zo glorieus gerehabiliteerd als Iljin, of kreeg zoveel invloed op de wereldpolitiek. Mocht dit onopgemerkt zijn gebleven, dan komt dat doordat we volgens Snyder in de greep zijn van de 'politiek van onvermijdelijkheid'. We denken dat ideeën onbelangrijk zijn, dat we geen invloed hebben op de werkelijkheid, dat we de geschiedenis niet kunnen beïnvloeden en dat het ook niet nodig is kennis over de geschiedenis te hebben. Dat de toekomst slechts meer van hetzelfde is, dat de wetten van de vooruitgang vaststaan, dat er geen alternatieven zijn en dat er dus ook niets hoeft te worden gedaan. In zowel Europa, Amerika als in Oost-Europa zien we volgens Snyder varianten van dit denken. Zo staat in de Amerikaanse versie de onvermijdelijkheid van de markt en de daarmee samenhangende ongelijkheid in vermogen en inkomen centraal. De kwetsbaarheid van de Europese Unie ligt volgens Snyder besloten in de Europese onvermijdelijkheid dat Europese landen een geschiedenis als natiestaat hebben en dat andere landen dit zullen volgen. Snyder noemt de natiestaat evenwel een fabel. Volgens hem heeft Europa nooit natiestaten gekend, maar hebben de Europese wereldmachten zich na de kolonisatie meteen doorontwikkeld in een Europees integratieproces. Het gevolg van het denken in onvermijdelijkheid is dat Amerikanen en Europeanen zichzelf het verhaal op de mouw hebben gespeld dat geschiedenis er niet meer toe doet. De door Poetin in Rusland geïntroduceerde politiek van onvermijdelijkheid volgt volgens Snyder de door Iljin ontwikkelde mythe dat Rusland onschuldig is, dat God de enige waarheid is en dat een door God gestuurde verlosser de Rus moet bevrijden van aardse verlokkingen. Dat gestreefd moet worden naar een toekomst waarin een menselijke wereld van feiten en hartstochten er niet meer toe doet. En dat er, in lijn met dit denken van Iljin, moet worden gestreefd naar een toekomst waarin als één man wordt gedacht en gevoeld, wat inhoudt dat burgers helemaal niet meer hoeven te denken en te voelen.

Eeuwigheidsdenken

Poetin heeft voor zichzelf de door Iljin beschreven rol van verlosser toebedacht. Snyder weet de rol van Poetin treffend te beschrijven. Elk hoofdstuk van zijn goed gedocumenteerde boek gaat in op een specifieke gebeurtenis en een bepaald jaar. In zes hoofdstukken wordt ingegaan op de terugkeer van het totalitair denken in Rusland (2011), de ineenstorting van de democratische politiek (2012), de Russische aanval op de Europese Unie (2013), de revolutie in Oekraïne en de Russische inval die hierop volgde (2014), de verspreiding van politieke fictie in Rusland, Europa en Amerika (2015) en de verkiezing van Donald Trump (2016). De hoofdstuktitels zijn verwoord als alternatieven: individualisme of totalitarisme, successie of instorting, integratie of wereldrijk, vernieuwing of eeuwigheid, waarheid of leugens, gelijkheid of oligarchie. Tegenover de in de titels opgenomen politieke deugden staat de opvatting dat individualiteit en geschiedenis er in feite niet meer toe doen. Dat feiten, waarheid, rechtstaat en mensenrechten tot het verleden behoren. Dat geschiedenis, feitelijkheid en andersdenkenden vijanden zijn die moeten worden aangevallen. Snyder beschrijft tal van voorbeelden over hoe Rusland de feitelijkheid en de geschiedenis probeert te vernietigen. Zo gaat hij uitgebreid in hoe de Russische verkiezingen digitaal zijn beïnvloed, hoe de Russische rechtsstaat stukje voor stukje is afgebroken, hoe de gevoerde cyberoorlog tegen Oekraïne en

de bezetting van de Krim samenhangen, hoe de Amerikaanse verkiezingen zijn beïnvloed en hoe nationalistische en populistische bewegingen in Europa met nepnieuws zijn versterkt.

Strategisch relativisme

De kleptocratie van de Russische oligarchie en de afhankelijkheid van grondstoffen heeft er volgens Snyder voor gezorgd dat Rusland economisch niet heeft kunnen groeien. Noch in staat is gebleken de kloof met Europa en Amerika op het gebied van technologie te dichten. Om de kloof toch kleiner te kunnen maken heeft Rusland de strategie van het 'strategisch relativisme' ontwikkeld. Deze strategie gaat er vanuit dat Rusland aan betrekkelijke macht kan winnen door andere landen zwakker te maken. En de eenvoudigste manier om te doen is deze landen meer op Rusland te laten lijken. En precies dat is wat Poetin met zijn nepnieuws, desinformatie, cyberaanvallen, mythes en gecreëerde crises in Oekraïne, Europa en Amerika aan het doen is. Rusland pakt zijn binnenlandse problemen niet aan, maar exporteert ze gewoonweg naar andere landen. Volgens Snyder is het echter te simpel om te zeggen dat het gaat om een strijd tussen democratie en autoritarisme. Wat volgens Snyder belangrijker is dat het gaat om een strijd tussen wat hij de 'politiek van onvermijdelijkheid' (de progressief westerse aanname dat het vanzelf goed komt) en de 'politiek van eeuwigheid' (de conservatief-populistische aanname dat de vijand komt, ongeacht wat we doen) noemt. Beide politieke verhalen die in elkaars verlengde liggen en de weg naar onvrijheid volgen schieten volgens Snyder tekort. Ze maken de burger lui. In beide concepten verliest de burger namelijk zijn verantwoordelijkheid. Volgens Snyder is het enige antwoord op beide narratieven herstel van het historisch besef, herstel van het denken in termen van feitelijkheid en waarheid, en het vanuit politieke deugden kiezen voor een 'politiek van verantwoordelijkheid'. Alleen door echt voor democratie te kiezen is het mogelijk de westerse manier van leven in stand te houden, aldus Snyder.

Timothy Snyder, 'De weg naar onvrijheid. Rusland-Europa-Amerika', Ambo/Anthos, 375 pagina's, 2018, € 29,99